

Kertész Imre

A végső kocsmá

E végső kocsmán,
ingó árnyak közt,
részeg ködökben,
egy emberi hajóroncs,
süllyedő tatján
bukdácsló orrán
egy csontkéz,
néhány utolsó sort ír
a tajtékzó, csapkodó vízre.

*(Az Ismeretlen Tengerész c. ciklusból.
Névtelen költő.)*

„Ki ő? Mit keres itt?
Mikor érkezett és meddig marad?”
(Paul Auster)

DOKTOR SONDERBERG

Mostanában elmaradnak útmutató, nagy álmai; hasztalan alszik és fölöslegesen ébred – mondta Sonderberg, az író, az elhagyott rakpart egyik félreeső padjáról követve, ahogyan távolabb, Limburgshain fölött a homály felszakadozik, s a korai derengésben lassan kibontakozik a folyó gőzölgő, fekete felszíne, amint a külváros szennyes házfalai közt a nem messzi tenger felé tör. Még egy óra, mondta doktor Sonderberg, és a nap mindent elönt harsány ragyogásával – mennyi gongütés az előadás kezdete előtt, amelyre azonban ő, Sonderberg többé már nem kíváncsi. Még őrzi magában az elmúlt óra hűvös tisztaságát, a – mondhatni – kozmikus csöndet a sötétség és a fényesség között; itt is olyan a hajnal – idézte –, akár egy bánatos fegyverszünet. Azután megint elkezdődik a nap, mint ahogy elkezdődött a tegnapi és elkezdődik majd a holnap, és ez senkit sem lep meg, mondta doktor Sonderberg, senkit sem fog el többé a néma csodálkozás a világ fennállásán, a napok megállíthatatlan sorjázásán, amely létre hoz, hogy elpusztítson: gonosz, baleseti világrend, vagy talán a teremtés föl nem fogható bölcsessége – kinek-kinek a saját ízlése szerint; ő maga, Sonderberg,

egyszerűen elfogadhatatlan ténynek tekinti, melynek elfogadása, vagy mondjuk inkább így: tudomásul vétele elég ahhoz, hogy gondjával és aggodalmaival egy teljes életet betöltsön. Melleleg, mondta Sonderberg, minden jel arra vall, hogy az élet nem az emberre méretezett állapot. Hogy állhat fenn ilyen szakadék a pusztá létezés természetes valósága és a létező intellektuális megismerései között? Miért látunk túl pusztá életünkön, ha nem látunk semmit? Egyébként, mondta Sonderberg, ki ne játszadozott volna már a gondolattal, hogy mindez lehetne másként is, hogy a természettudományos törvények szükségszerűségről egyszerre kiderül, hogy nem is szükségszerűek többé? Ha, például, mondta Sonderberg, egy szép napon egyszerre csak érvényét vesztené a fénysebesség vagy a gravitáció, és kiderülne, hogy a kozmikus számítások mind tévesek voltak, és amit világrendnek hittünk, az csupán egy metafizikai tréfa, amin jót nevet majd valaki; de ki? Bevallja, hogy, valószínűleg tanácsatlanságában, mostanában sokat forgatja egy öreg Biblia elsárgult lapjait, mondta Sonderberg. Próbálja megérteni Ábrahám különös istenét, aki annyira kegyetlen tréfát űzött Ábrahámmal, hogy rajongó hitében csaknem a saját fia gyilkosává lett. Ugyanez az isten később fogadást köt a Sátánnal az egyik legrajongóbb híve, egy bizonyos Jób vak és megrendíthetetlen hitére, s merő tréfából testileg, lelkileg s anyagilag is tönkreteszi ezt a szegény bolondot, aki hűséges hittel fohászodik hozzá továbbra is, miközben ő maga a Sátántól bezsebeli a nyereséget. Még ennél is különösebb azonban Lót története, az egyetlen igaz és tiszta emberé Szodomában; annyira különös, hogy ő, Sonderberg nem is tud megszabadulni az értelmezés sürgető vágyától; csakhogy már a kezdetén, a fogalmak tisztázásakor elakad az óhatatlanul felmerülő kérdésen, hogy mit jelent itt egyáltalán a „tisztaság”, hogy hogyan értelmezzük a könnyelmű kijelentést, miszerint Lót „igaz ember”, sőt az *egyetlen* igaz ember Szodomában – mondta Sonderberg –, hogy micsoda kiközösítést kell jelentenie ennek, micsoda száműzetést, micsoda jeges magányt és

szorongást... Hogy ismerem-e, kérdezte Sonderberg, Corot festményét Szodoma elpusztításáról, a lakhatatlanná váló *ottthon* elhagyásának erről a végzetes pillanatáról, ahogyan a megmentő angyal Lótot, Lót pedig az egyik leányt magával hurcolva fut, kapaszkodik, mögötte a kénköves lángokban álló város és sóbálvánnyá változott asszonya. Ő, Sonderberg egy időben minden nap fellapozta ezt a képet *A francia festészet* albumában. Addig nézte, amíg rá nem jött, hogy ez a kép semmit sem mond neki; drámai kép, az ember drámai korszakából való; csak-hogy a dráma, egyáltalán a drámai ember kihalt, megszűnt, nem létezik többé, mondta doktor Sonderberg. Ha léteznék, mint ahogy Corot idején nyilvánvalóan létezett még, akkor neki, Sonderbergnek, a bűnbeesésre kellene magyarázatot keresnie. Mert hogyan magyaráznánk Lót ártatlanságát a körülötte tomboló bűn ismerete nélkül? Mi volt, mi lehetett Szodoma vétke, amelytől emberünk, Lót távol tartotta magát? Elsősorban szexuális motívumokra gondol, mondta Sonderberg, vérgőzös rítusokra, perverz kicsapongásokra, gyilkos bacchanáliákra. Valamiféle közös örületre, ami mindenkit magával ránt. Hogyan őrizheti meg valaki itt az *ártatlanságát*? Sokáig azt hitte, mondta Sonderberg, hogy tanulmányoznia kell a korabeli népek, az elő-ázsiai barbárok, például a szakák ünnepi rítusait, és így tovább. De hamar rájött, hogy nem erről van szó, mondta Sonderberg. Az efféle kutatásokban az ő, Sonderberg számára nem rejlene igazi inspiráció. A néprajzi kutakodás végül elvezethetné egy helyzethez, egy életformához, egy – jó, mondjuk így: – egy kultúrához, ami semmihez sem hasonlít és nincs folytatása. Őt, Sonderberget, mondta Sonderberg, azonban inkább az érdekli, ami mindig időszerű, ami közös és mindig lehetséges. Egy parancsuralmi rendszerhez hasonló rendszer most már – hogy így mondja: – a *mintarendszer*, mintegy valamely recept alapján mindig elképzelhető, mondta doktor Sonderberg. Egy totális diktatúra, amely megszabadít önmagadtól, s egy konformista ideológia, egy konformista hit, vallás kényszerítő dogmaival szavatol a lelkedért: ez, mint láttuk, mindig lehetséges. Hiszen ebben rejlik a megtörtént dolgok nagy jelentősége. Minden, ami megtörtént, befolyásol mindent, ami megtörténhet még. Nem törölhető ki az időből, nem törölhető ki a folyamatból, amit jobb híján végzetnek szoktak nevezni. És nem lehet változtatni rajta. De hát akkor, mondta Sonderberg, ki itt a „bűnös” és ki az „ártatlan”? Az éppen *fennálló* világ törvényei sze-

rint Lót kétségkívül kétes egzisztenciának számít, ha éppenséggel nem törvényszegőnek, akire netalán még bűnvádi eljárás is várakozik. Különös és nehéz helyzet, ember legyen a talpán, mondta Sonderberg, aki az ilyenféle „ártatlanság” nyomasztó terheit viselni tudja. Ha szélsőségesen akarná kifejezni magát, azt is mondhatná, mondta doktor Sonderberg, hogy Lót az el nem követett bűnei fertőjében élt, és eltökélten kereste a bűnt, a reá szabott, a neki való vétket. Ha meg akarjuk érteni a világot, valamilyen büntettet kell elkövetnünk; ez volna tulajdonképpen a Lóttal kapcsolatos intuíciójának alapja? Mondhatnád, mondta Sonderberg, hogy Lót helyzete némileg a mi korunk disszidens értelmiségijének a helyzetéhez hasonlítható helyzet, de mégsem mondhatjuk ezt, mert nem tudjuk, hogy Lót értelmiségi volt-e, vagy pedig – például – egy illegitim vallás megszállottja, aki titokban értekezik a saját istenével, ugyanazzal, aki Ábrahámot *próbára tette* és Jóbót csaknem megölte. Bárhogy forgatja is, Lót helyzete egyre zavarosabb, mondta Sonderberg; modern fogalmainkkal leginkább még az állandó kudarcra ítélt emberjogi harcosnak néznénk, noha erre semmi bizonyítékunk nincsen. Legyünk azonban mértéktartók: nem azért idézzük fel Lótot, hogy egzisztenciájáról anyakönyvi bizonyosságot nyerjünk, hanem azért, hogy megpróbáljuk elképzelni őt, és pedig pusztán egy hasonlóság kedvéért, mint azt későbbben látni fogjuk. Ha mármost ő, Sonderberg képzelet el Lótot, akkor nyilvánvaló, hogy ez a Lót az ő, Sonderberg képzetének a terméke lesz: Lót *valósága* tehát Sonderberg képzelete. Ennyi azonban mégis elég ahhoz, hogy az összes virtuális Lót közül egy bizonyos Lótot Sonderberg életre keltsen, mondta Sonderberg. Ez a Lót most kilép a saját legendájából s egyúttal Corot vásznát is elhagyja: ebben a változatában Lót egy jeltelen, modern földönfutó lenne, egy korszerű diktatúra minden levében, keserű pácaiban megmártva, velük átítatva, mondta Sonderberg. Egy „displaced person”, névtelen, hontalan senki, frissen szabadult lágerlakó, amilyen tízezerével kóborolt az országutakon, letelepedést, befogadást, új lakóhelyet keresve. Más kérdés azután, mondta Sonderberg, hogy ő, Sonderberg miért egy modern idegbajoktól tépett neurotikust tud csak Lótként elgondolni, hogy neki, Sonderbergnek miért csak egy modern idegbajoktól tépett neurotikust *kell*, sőt *szabad* csak Lótként elgondolnia, mégpedig kényes és korántsem egyszerűen megválaszolható, mindenesetre órá, Sonderbergre mélyen jellemző kérdés, vélte dok-

tor Sonderberg. Hogy miért van az, hogy egy regény az alkotójától mostanában a *legregénytelenebb* eszközöket, az abszolút autenticitás nehézkes és unalmas erkölcsét követeli meg, hogy Sonderberg miért nem tudja úgy elgondolni Lótot, ahogy Camille Corot őt (Lótot) *még elgondolhatta*, drámaian és kizárólag a szépség, a nagyság, a művészi hazudozás szabadságában: ez olyan választ követelne tőle, Sonderbergtól, amelyre már előre is unatkozva és kiábrándultan, ámbár némileg megnyugodva gondol, hiszen van némi vigasz az igazságban is, ha nagyon erőltetjük, mondta Sonderberg doktor. Vízumért és letelepedési engedélyért ácsingózó Lót az ő Lótja, mondta Sonderberg, reménytelenül idegen, akinek bőrszíne még az őhöz hasonló bőrszínűek bőrszínétől is mindig különbözni fog egy kissé, mondta doktor Sonderberg, és talán meglepődne, de cseppet sem csodálkozna, ha a végső elemzés arra a következtetésre vezetne, hogy Lót – legalábbis az ő, a Sonderberg képzeletének Lótja – zsidó volt, annak ellenére, hogy történetileg szemlélve a zsidó vallás akkoriban még nem létezhetett. Annál világosabb, hogy a szerep, mondta Sonderberg, sőt egy teljes szerepkör készen állt már, a társadalmak emocionális egyensúlya egyszerűen megkövetelte, hogy ezt a szerepet létrehozzák s idővel valaki vagy valakik átvegyék és betöltsék, a zsidókban pedig, legalábbis az állami létük megszűnte után, volt anynyi gőg és kihívás, hogy e különös szerepet nemcsak hogy betöltsék, de abban mintegy a fennmaradásuk próbáját lássák.

AVANT DE MOURIR

Mellesleg nem tudja, hogy ha Lótról beszél, nem a saját meneküléséről beszél-e, mondta Sonderberg. Illetve, minthogy menekülésről itt szó sem lehet, nem kellene-e megfontolnia egy nagy költő tapasztalatát, mely szerint az élet és a nagy munka kibékíthetetlen, ádáz ellenségek. Jól tudja, mondta Sonderberg, hogy homályosan beszél, de e pillanatban nem óhajtja eloszlatni ezt a homályt. Sokkal fontosabb neki, hogy Lót életét, helyzetét tisztázza, még inkább, hogy a saját magának – Sonderbergnek – a Lót életéhez fűződő motivációit értelmezze és feltárja, azaz, hogy Lót regényét megírja. Ha emlékezne fiatalságára, egyáltalán önmagára, akkor arra is emlékezne, hogy Lót alakja már évtizedek óta lappang benne, akár egy könnyű gyermekbetegség, amelynek azonban egyszer – s talán éppen most – mégis-

csak ki kell törnie. Rémlik neki, mondta Sonderberg, hogy réges-régen, amikor az életet elkezdte, vagy, mondjuk inkább: újakezdte, valami romokkal borított, elhagyatott villakertben járkált egy fiatalemberrel, nevezzük a barátjának, mondta Sonderberg, bár a barátságatlan kecskére, amely egy karóhoz volt kikötve, világosabban emlékszik, mint ennek a barátjának az arcára, mondta Sonderberg. Írói alakokról, írói terveikről beszélgettek ők ketten – írói terveikről! – egy országban, amely romokban hevert, egy városban, ahol éhes kecskék mekegtek elhagyatott romkertekben, s kopott, aktatáskás urak lerakták hónuk alól a minisztériumi aktákat, hogy – esetleg a feleségük társaságában – megpróbálják megfajni őket reggelire... Egyszóval ő, Sonderberg már akkor is Lótról beszélt mint attraktív írói ötletéről, mint attraktív történetről, amiben – nyilván így mondta, mert emlékszik még az akkori szóhasználatára – mint tehát olyan történetről, „amiben minden benne van”. És tulajdonképpen, ha nem szívesen vallja is be, mondta Sonderberg, de tulajdonképpen ma is azon mérné le potenciáját, életképességét, írói erejét – tehát *mindent* –, hogy képes-e akarni, és itt meg sem kell jelölni, hogy mit akarna akarni, valószínűleg írni akarna akarni, s ha írni, akkor mi mást is, mint Lót történetét, ha, mint mondja, képes lenne rá, mondta Sonderberg. És az a baj, hogy kihívásnak tekinti ezt a vágyát, az a baj, hogy nem képes csak úgy, mondhatni vállvonogatva gondolni rá, úgy, hogy „vagy megy, vagy nem megy” – nem, mennie kell, mert ha nem megy, az fegyverletétel csata előtt, tehát megadás, öregség, halál, mondta doktor Sonderberg. Jelen pillanatban éjszaka három óra negyvenkét perc, és még le sem hunyta a szemét, mondta Sonderberg. Attól fél, hogy telnek az éjszakák, és nem végez semmit. Hanyagul fog meghalni, mint egy rossz alkalmazott, akit kirúgtak, s ő behúzott nyakkal távozik majd, rendetlen íróasztalt és iratszekrényeket hagyva maga után, amelyben az utódok nem ismerik ki magukat többé. Mintha – mondta Sonderberg – nem lenne mindegy. És – mondta Sonderberg – mégsem az. Úgyhogy, mondta Sonderberg, itt meg kell állnia egy kissé, mert úgy látja, hogy ez az első hangzásra egyszerűnek tűnő kérdés, nevezetesen, hogy neki, aki akkor már nem *lesz*, nem mindegy-e, hogy mit hagy az utódokra, váratlanul konfliktuózus problémaként merül fel. Ráadásul, mondta Sonderberg, a kérdés föltevését ebben a formájában hibásnak is találja. Sonderberg szerint ugyanis a kérdést csak a jelen pillanatban, csakis a jelen pillanat

vonatkozóan, s csakis a jelenleg egzisztáló Sonderberg teheti fel a kizárólag a jelen pillanatban egzisztáló Sonderbergnek, márpedig ez a Sonderberg – azaz ő maga – azt a határozott választ adja, hogy nem, nem mindegy. Hogy ez a válasz azután egy rendszerető természet megnyilatkozása-e, vagy pedig azt, ha szabad merészen fogalmaznia, a halott – egyáltalán a halál – képzetéhez tapadó konzervatív merevség inspirálta, ezt ő, a jelen pillanat Sonderbergje nem tudhatja. Egyáltalán, mostanában eszmél csak rá, hogy mennyi mindent nem tud, amit pedig már réges rég tudnia kellene, mondta Sonderberg. A halállal fiatal korunkban drámai viszonyban állunk, később megpróbáljuk filozófiai problémának tekinteni; öregségünkre azonban realitássá, egyszerű gyakorlati kérdéssé válik, mondta Sonderberg, így hát ideje volna egyszerűen és gyakorlatias szellemen fölkészülni rá, végrendeletet fogalmazni, kinézni a temetőben a parcellát, ahol a halála után vélhetőleg a lehető legjobb fekvés esik majd, elbúcsúzni barátaitól, ellenségeitől, megbékélnie önmagával s így tovább. Csakhogy, mondta Sonderberg, telnek a hetek, a hónapok, és ő azon kapja magát, hogy mégsem intéz semmit; márpedig ez arra vall, hogy még mindig nem tud úrrá lenni cinikus életszeretetésén, vonakodik egyszerű és gyakorlatias kérdésnek tekinteni a saját elmúlását, sőt, valójában el sem tudja képzelni talán, hogy hamarosan ráköszönt az óra – mondta doktor Sonderberg. – De ezt már odalent, a dokkok közt megbúvó, rozoga kocsmában mondta, kora reggeli ivók közt, gomolygó dohányfüstben, ahol biztos helyismerettel talált rá a söntés legsötétebb sarkában álló kocsmasztalára, s a viharvert arcú pincéernő máris hozta az obligát tálkát az olajbogyóval, a szalámivégekkel, szőrös szardellakarikákkal, mindenféle tengeri herkentyűvel, amire azután olyan jólesik majd a néhány pohárka aquavita, amit itt jeltelen palackból töltenek a vastag falú, másfél decis üveg pohárba...

A HELYZET FÖLMÉRÉSE

Abból kell kiindulni, hogy minden tévedés, és hogy az embernek semmi esélye sincs, mondta ezen a reggelen doktor Sonderberg. És ez nem az ő úgynevezett pesszimizmusa, ahogyan a gyáva köznyelv azonnal rásütné, mondta Sonderberg, hanem csak a helyzet józan fölméréséből adódó szürke valóság. Bármerre fordulsz, bármerre nézel, minden ellenedre van, mondta doktor Sonderberg. Ellenedre lesz a tehetséged, ez a

kölcsöntulajdonság, ez a sarkantyú, amely útnak indított és meghatározta életedet, noha semmi mást nem tudsz róla, végeredményben azt sem, hogy létezik-e vagy sem, hogy birtokolod vagy csak kölcsön kapod a néhány órára, amely, mint valami démon, megszáll, működtet, s azután ott hagy, fáradtan és csodálkozva, de végül boldogan és kielégülten is, akárcsak a szenvedély megszállta szerető kiszáll az ágyból és sietve eltűnik, mielőtt még a következő randevút megbeszélhetnétek volna, mondta Sonderberg. Ellenedre leszel te magad, a mozdíthatatlanságod, az inerciád, a hirtelen és meglepő öregség, a test e lehetetlen állapota, miután hosszú időn át hozzászoktál férfikorodhoz, férfi testedhez, férfi problémáidhoz, az elme férfias kihívásaihoz itt, e kelet-európai gödörben, amelynek iszamós fenekén csattanva merül el a belé hajított remény... Könyvekben lapozgatsz, és olvasásuk közben elszenderedsz, mert nem érdekelnek többé igazán. Mind ritkábban kerülnek le a polcra az egykor pedig annyira fontos könyvek, mint például *A tibeti halottaskönyv* vagy *A világ mint akarat és képzet*, mert egyszerre fölfedezed *használatosságukat*: minden filozófia annyit ér, amennyire megszabadít a halálfelelemtől, vagy legalábbis elfogadtatja velünk a halál gondolatát, mondta Sonderberg. A világ, mondta Sonderberg, mint egy rosszul megalapozott kártyavár, lassan, mondhatni laponként omlik össze körülötte, s ő maga is lassan és unottan készülődik a végzetre. Egy rossz hajnalon, mondta Sonderberg, a virradattal együtt megmagyarázhatatlan, addig még sosem érzett mély szomorúsággal ébredt, ami azután napokig nem hagyta el, mondta Sonderberg. Mindent áthatott, átítatott, mint a kénsav; az örömeit is. Most, hogy beszél róla, jól emlékszik még azoknak a napoknak a megkülönböztethetetlen hangulatára, a szörnyű, szürke fájdalomra, amit képtelen volt, s ma is képtelen lenne leírni, hogy a leírással formába öntse, s így megszabaduljon tőle. Emlékszik még, hogy szobájából, melyet akkor a *dolgozószobájának* hívott, mondta Sonderberg, az erkélyre látott. Az erkélyen álló cserépedény növényének karcsú, a magasba szökő ágacskaí a téli eső hatására megtörtek, mint egy engedékeny szív, s most, mint egy megadó női alak, úgy omlott rá a kövezetre, előre nyújtott karokkal, rémülten, egyszersmind azonban kéjesen várva, hogy mit fognak vele tenni... Végül, mondta doktor Sonderberg, nem maradhattak kételyei: memento mori, a halál sejtelmes előérzete kerügeti. Honnan érkezik ez az üzenet, és miért éppen ma talált rá? Mit tudhat ő erről? – mondta

Sonderberg, hiszen a halálról semmit sem tudhatsz, csak ha meghalsz, s akkor már mit ér a tudás? A halálon gondolkodsz – mondta doktor Sonderberg –, de csak gondolod, hogy a halálon gondolkodsz. Egy élet során gondolkodunk a halálról, és amin gondolkodunk, az nem a halál, hanem az élő vigasza, az élő kétségbeesése, az élő hazugsága, az élő tévképzete, *Tibeti halottakönyv*, mondta Sonderberg. Ő, mondta Sonderberg, nem használ szellemi érzéstelenítőket, ő világosan akar látni, amíg ez lehetséges, mondta doktor Sonderberg. Meghalni: ez az utolsó feladatunk még az életben, amit nem szabad elhibázni, másokra bízni, eszméletvesztéssel elszalasztani, hiányozni, mint gyerekkorunkban a latinóráról hiányoztunk – mondta Sonderberg –, nem: a halálunk a miénk még, utolsó birtokunk, amit, súlyos érveinket semmibe véve, csakis a mi kezünkől lehet kicsavarni... „Mint egy kutya”, idézte Sonderberg, mint egy kutya...

A SZODOMAI MAGÁNYOS

Talán egy kissé túl messzire megy, mondta ma Sonderberg doktor, de az ő dolga most, hogy végtelenen gondolkodjon, itt nem mehet eléggé messzire, itt nem lehet eléggé radikális: radikalizmusban, mondta doktor Sonderberg, itt mindig alul maradsz, hiszen egyedüli fegyvered itt a mindenkor elégtelen nyelv, az úgynevezett irodalom, mondta Sonderberg, magyarul szólva a siránkozás vagy a megdöbbenés vagy akármi más, amivel tárgyat úgysem érheted utol, ha a meddő küzdelem talán mégiscsak kicsikar belőled egy-két jobb mondatot, melyeket később keserű elégtétellel stiláris eredményként elkönnyvelhetsz. Nagy dolgokról hallgass vagy mondjál ma

gad is nagy dolgokat, cinikusan és ártatlanul: az én szememben ez a nagyság, mondja Nietzsche, mondta Sonderberg. Ámbár, mondta Sonderberg, ez is csak stílus, azaz gondolkodásmód, és nem maga a gondolkodás, amit oly nehéz valahol, valamikor, valamiben tetten érni. Sok igazság van, s a maga módján valószínűleg minden igazság igaz, mondta Sonderberg. De vannak nagy és felemelő, s vannak apró, elkedvetlenítő, mondhatni provinciális igazságok, mondta doktor Sonderberg. Aki az utóbbit képviseli, annak le kell mondania a nagy stílusról, mondta doktor Sonderberg. De hogy a nagy stílusról lemondva is hatásosak lehessünk, ahhoz nagy stílus kell. S ha nagy stílust alkalmazunk, egyszerre az igazság is megváltozik – nagy lesz. Lám, a nyelvből nincs kiút; egy tükörijáték közepén élünk, akármerre nézünk, csakis magunkat látjuk, s e tény nem hagyható figyelmen kívül, ha azt mondjuk, hogy isten a saját képmására teremtette meg az embert, mondta doktor Sonderberg. E tényt figyelembe véve viszont minden teremtmény szerfölött kétségesnek látszik, kiváltképpen, ha a bűn kérdését feszegetjük, mondta Sonderberg, egyáltalán, mondta Sonderberg, hogyan lehetséges itt történetünk hőse, Lót, a *tiszta ember*? Hogy vajon, mondta doktor Sonderberg, Sonderbergben kell-e isten képmását látnunk, vagy a többi millió és millió képmásban, akik (amelyek) eszerint az elnagyolt teremtés tévképzetei, amiként talán maga Sonderberg is csupán kísérlet, próbálkozás az igazi képmás létrejöttéhez vezető úton, mondta Sonderberg; s hogy eszerint, mondta Sonderberg, egyenesen a teremtés gondoljaiba nyerünk bepillantást, sőt, mondta Sonderberg, ő, Sonderberg mint regényíró, szorongva teszi fel a kérdést: nem kötelessége-e részt vennie ebben a szakadatlanul folyó munkában...

